

Libidinalno-investicijski model in etiologija športnega užitka

ROMAN VODEB

POVZETEK

Koncept libidinalne ekonomije, s katero je Freud interpretiral energetske procese v psihičnem doživljanju ugodja oz. neugodja in tudi različne patološke pojave (nevroze, psihoze), se je v poplavi številnih teorij skoraj izgubil. Tisti zanesenjaki, ki še vedno prisegamo na Freuda, pa trdimo, da je ta koncept teoretsko izjemno uporaben - ne samo v psihologiji, temveč tudi v sociologiji. V pričujočem spisu smo investicijski model libidinalne energije uporabili pri interpretaciji motivacijskih in socioloških dogajanj v športu. Osnovo te inventivne teorije predstavljata procesa zgoščevanja in premeščanja, ki ju je Freud predstavil že v Analizi sanj. Teorija razlaga etiologijo športnega užitka in posredno nakazuje tudi temeljne razlike v doživljanju športa glede na spol.

ABSTRACT

THE LIBIDINAL-INVESTMENT MODEL AND AETIOLOGY OF SPORTS PLEASURE

*The concept of libidinal economy through which Freud interpreted both energetic processes in psychic experience of pleasure or displeasure and different pathological phenomena (neuroses, psychoses), has almost been lost in the deluge of numerous theories. However, those of us, who enthusiastically swear by Freud, argue that this concept is indeed of the immense theoretical application - not only in psychology but also in sociology. In the present essay the investment model of libidinal energy is applied, while interpreting the motivational and sociological events in sport. The basis of this inventive theory is a process of condensation, as well as of displacement, which Freud both had already presented in his *The Interpretation of Dreams*. This theory then explains the aetiology of sports pleasure, and also suggests implicitly the basic gendered distinctions in how one experiences the events in sport.*

1. Teoretski uvod

Pri elaboriranju koherentne sociološke (in antropološke) teorije o športu kot sociološkem fenomenu je za epistemološko razumevanje potrebno osvetliti nekaj temeljnih pojmov t.i. (Freudove) libidinalne ekonomije. V naslednjem poglavju se bomo osredotočili in eksplicirali številna ugodja, ki jih športniki (predvsem moški) doživljajo v športni igri.

Sigmund Freud je novembra leta 1899 izdal svojo prvo knjigo *Analiza sanj* in v njej med drugim zapisal: "Ugotovili smo, da mnogostrana determinacija, ki odloča o tem, kaj gre v sanje, vsekakor ni odločujoč (primaren) faktor pri nastanku sanj, temveč sekundaren - rezultat neke, nam še nepoznane sile..."¹ Da je ta "neznana sila" sila spolnega nagona - libida, je Freud natančno opredelil šele pozneje. Za nas je pomembno dejstvo, da moramo vedno, kadar govorimo o nekem psihičnem dogajanju, vpeljati pojem psihične energije. J. Laplanche in J. B. Pontalis v svojem Slovarju psihoanalize² v zvezi s to psihično energijo in nanjo vezano ekonomijo razlagata Freudov pojem "besetzung" na naslednji način.

Da bi natančneje osvetlili pojem zasedbe oz. investicije, je potrebno bolje spoznati libidinalno ekonomijo, ki predstavlja temelje pojma zasedbe (investicije). Freud je menil, da se niti enega psihičnega procesa ne da natančno razložiti, če se ne vpelje koncepta ekonomije zasedbe (investicije).³ Govoriti je treba o premikanju, kroženju oz. razporejanju (razdeljevanju) psihične energije za psihične procese. Energija se lahko veča (intenzivira), manjša (prazni), izenačuje, kroži, obrača v nasprotno smer...

Zasedba (oz. investicija, zavzetje, okupacija, kateksa) naj bi bil predvsem ekonomski pojem, ki predpostavlja, da se določena psihična energija (libido) lahko veže bodisi na neko predstavo, skupino predstav, del telesa ali na druge objekte. "Besetzung" bi lahko prevajali kot energetsko zavzetje oz. zasedanje ali kateksa (angleško) ali celo investicija psihične energije, kar se precej uporablja v francoskih psihoanalitskih krogih in se v zadnjem času uporablja tudi v Sloveniji (Eva D. Bahovec, M. Dolar, S. Žižek, M. Dobnikar, V. Miheljak, R. Riha, A. Kuhelj, I. Štandeker, R. Močnik...)⁴ Nemški izraz besetzung pomeni več stvari, npr.: fizično zavzeti neko mesto, "obkoličiti" določen prostor v nekem okolju, v vojnem besednjaku pa pomeni okupirati neko mesto ali državo. Besetzung pa lahko pomeni tudi napolniti nekaj z nečim. Francoski izraz investissement pa v vojnem smislu pomeni samo obkoliti mesto, ne pa ga tudi zavzeti, v ekonomskem jeziku pa vložiti (usmeriti, plasirati) kapital v neko poslovno odločitev. To slednje je v moderni lingvistiki splošno sprejeto. J. Laplanche in J. B. Pontalis Freudov besetzung razumeta bolj v ekonomskem smislu.

Prvič je Freud uporabil izraz besetzung l. 1895 v študijah o hysteriji in v Načrtu znanstvene psihologije. Jasno je, da se je mladi Freud takrat navezoval na nekatere takratne avtoritete in pojem besetzung prevzel od njih (Brucke, Meynert). Pomensko sorodna izraza, kot sta "seštevek (vsota) vzburjenja" in "afektivna vrednost", se pri Freudu pojavljata že prej (1893, 1894). Že leta 1888 pa Freud v predgovoru k Bernheimovi knjigi O sugestiji in njenem delovanju pri zdravljenju govori o premikanju vzdraženosti v živčnem sistemu, kar bi lahko imeli za predhodnika klasičnega termina besetzung. Freud je vseskozi zagovarjal idejo, da obstaja razlika med predstavo in količino afekta, ki ga ta predstava vsebuje (zavzema, zaseda). Pojem afekta je Freud prevzel iz nemške psihologije, pomenil pa naj bi vsako afektivno stanje - ugodno ali neugodno, točno določeno ali nedoločeno. Afekt je torej kvalitetni izraz kvantitete nagnoske energije. V spisu *Nezavedno* (1915) je Freud o afektu med drugim povedal tudi naslednje: "Afektivnost se izraža predvsem v motoričnem (sekretornem, vazomotorinem) odvajanju v (notranjo) spremembo lastnega telesa ne glede na zunanji svet, motiliteta pa v akcijah, ki so namenjene potlačitvi zunanjega sveta."⁵ Po Freudu pa se

¹ Tumačenje snova, MS, Bg. 1970, (str. 310).

² Rječnik psihoanalize, Naprijed, Zg. 1992.

³ "Brez domneve o taki preemstitveni energiji sploh nikamor ne pridemo." (To trditev najdemo tudi v delu *Vpeljava narcizma*, 1914) - S. Freud: *Metapsihološki spisi*, SH, ŠKUC, Lj. 1987 (str. 341).

⁴ Glej S. Freud: *Metapsihološki spisi*, SH, ŠKUC, Lj. 1987 (opomba, str. 29).

⁵ S. Freud: *Metapsihološki spisi*, SH, ŠKUC, Lj. 1987 (opomba 17 - str. 139).

vsak nagon odraža v dveh registrih: predstavah in afektu, oboje pa je lahko povezano ali pa tudi ne (afekt brez predstave in predstava brez afekta). Neugodnemu afektivnemu stanju navadno sledi praznjenje investirane energije. Če se praznjenje (abreakcija) ne dogodi, lahko govorimo o "zataknjenem" afektu, kar se npr. zgodi pri raznih histeričnih simptomih. V tem, lahko bi rekli fiziologiziranem obdobju ustvarjanja, je Freud veliko govoril o afektu, pojem besetzung pa se je bolj nanašal na energijsko vzdraženje - zasedbo nekega nevrona ali skupine nevronov. Psihološki (in s tem tudi ekonomski) pomen pojma besetzung pa je Freud razvil šele pozneje v Analizi sanj iz leta 1899. Takrat je razvil teorijo o svobodni (giblivi) in vezani energiji. Freud je prišel takrat do ideje, da je energija, s katero je nek zastopnik nagona energetsko investiran, nagona energija, ki ima "notranji" (onojevski) izvor. Ta energija stalno pritiska v smer (popolne ali nepopolne) sprostitve oz. praznjenja - abreakcije (v smer ugodja) in psihični aparat prisili v proces pretvarjanja tega notranjega energetskega potenciala v novo kvaliteto - ugodje. Zaradi tega lahko rečemo, da gre pri zasedbi oz. investiciji za libidinalno zasedbo oz. investicijo, to je investicijo energije seksualnih nagonov. Ono preide tako v prvi plan ekonomske konceptualizacije pojma vseh vrst investicij. Ostali dve instanci - Jaz in Nadjaz si energijo Onega samo izposojata.⁶

J. Laplanche in J. B. Pontalis poudarjata, da Freud pojma besetzung (in ostalih ekonomskih pojmov) teoretsko ni nikoli do podrobnosti razčlenil, zato imamo pri uporabi koncepta investicije psihične energije določeno teoretsko svobodo. Kdor preučuje Freudov opus, nedvomno pride do dileme o nedorečenosti pojma besetzung. Gre za dvosmiselnost, ki jo psihoanalitična teorija do danes še ni do podrobnosti razčlenila. Najpogosteje gre za metaforično dojetje pojma energetske investicije, kjer je v ospredju energetski model.

Tudi pojem afekta, ki ga moramo vezati na ekonomijo libidinalnih investicij, je Freud spreminjal. Kot deskriptivna vrednost je afekt čustveni izraz splošnega močnega ("živega") doživljanja oz. energetska kvantitete investicije. Posebno v Metapsiholoških spisih Freud govori o subjektivnem prevodu kvantitete nagona energije. Energetski procesi torej pogojujejo stanje afekta. V čistem ekonomskem jeziku Freud vzporedno operira tudi s pojmom količina afekta (intenzivnost (raz)/vzburjenja). Omeniti velja še, da je Freud govoril tudi o nezavednem afektu (npr. nezavedno občutenje krivde), ki ga je strogo ločil od nezavednih predstav, vendar je to teoretsko postavko na določenih mestih demantiral.⁷

Po drugi strani obstaja tudi dilema o zavestni in nezavedni energetski investiciji.

6 "Investicijska energija je Nadjazu odvojena iz Onega. ... Jaz Onemu odteguje libido, spreminja objekte investicije Onega v tvorbe Jaza." - S. Freud: Metapsihološki spisi, SH, ŠKUC, Lj. 1987, (str. 350-353).

7 "Pričakovati bi morali, da je na vprašanje o nezavednih občutkih, čustvih, afektnih prav tako lahko odgovoriti... Predvsem se lahko primeri, da je afektni ali čustveni vzgib zaznan, ne pa prepoznani. S potlačitvijo svojega pravega zastopstva je bil prisiljen v povezavo z neko drugo predstavo in zdaj ga ima zavest za izraz slednje. Če obnovimo pravo povezavo, imenujemo prvotni afektivni vzgib "nezavedni", čeprav ni bil njegov afekt nikoli nezaveden, le njegova predstava je podleгла potlačitvi. Raba izrazov "nezavedni afekt" in "nezavedno čustvo" opozarja na usode kvantitativnega faktorja nagonskega vzgiba zaradi potlačitve. Vemo, da je ta usoda lahko trojna: afekt ostane - ves ali deloma - tak, kot je, ali doživi spremembo v kvalitativno drugačno količino afekta, predvsem v tesnobo, ali pa je zatrt - njegov razvoj je sploh onemogočen. Vemo tudi, da je pravi cilj potlačitve zatoni razvoja afektov in da njeno delo ostane nedokončano, če cilj ni dosežen. V vseh primerih, kjer se potlačitvi posreči zavreti razvoj afektov, označujemo afekte, ki jih spet vzpostavljamo v popravljaju dela, ki ga opravlja potlačitev, za "nezavedne"... Strogo vzeto in kljub temu, da ostaja govorna raba brezhibna, torej ni nobenih nezavednih afektov, tako kot so nezavedne predstave, pač pa so v sistemu Nzv prav lahko afektne tvorbe, ki tako kot druge postanejo zavestne. Vsa razlika je v tem, da so predstave investicije - pravzaprav spominske sledi, medtem ko afekti in čustva ustrezajo procesom odvajanja, katerih končni izrazi so zaznani kot občutki." (S. Freud: Metapsihološki spisi, SH, ŠKUC, Lj. 1987, str. 137-138).

Če sprejmemo predpostavko, da je investicija libidinalnega porekla, to pomeni, da so energetske investirane predstave (zastopniki spolnega nagona) neprestano "porivane" v zavestno dogajanje in k motoričnim akcijam oz. prizadevanju po udeležanju investirane predstave oz. objekta. V tem primeru bi se lahko poenotili glede termina zavestne investicije oz. investicije, ki je v zavesti evidentna.

Freud je o nezavedni investiciji psihične energije govoril kot o kohezivni sili sistema nezavednega, ki je sposobna za seboj potegniti predstavo (npr. soočenje z možnostjo kastracije pri dečku). V tem primeru bi bila ta sila (energija) pri potlačitvah glavna. Lahko bi upravičeno govorili o drugačnem obeležju in vlogi pojma investicije. Tu je aktualen pojem *gegenbeziehung* (*anticathexis*) - protiinvesticija (protizasedba, nasprotna investicija). To je tista sila (energija), ki drži potlačeno predstavo v nezavednem in preprečuje prodor energetske investirane predstave v zavest.⁸

Čeprav vseskozi govorimo o nekaterih investicijah, ki imajo pozitivna obeležja, pa naj povemo, da so investicije lahko nabite tudi z negativnim nabojem. Ravno to se dogaja pri fobijah (glej primer malega Hansa). Razne fobije (npr. zoofobija - kot nekaj, čemur se moramo izogniti) so močno energetske investirane. Freud je to hiperinvesticijo oz. hiperzasedbo poimenoval *überbeziehung* (*hypercathexis*). To pomeni, da v neko že investirano predstavo investiramo še več libidinalne energije. V primeru malega Hansa je v zvezi z investicijo potrebno omeniti tudi dejstvo, da je deček potlačil nezanosnost ideje (predstave), da oče lahko dečku odvzame (mu odreže) organ - "lulček" (ga kastrira). Deček je s protiinvesticijskimi silami to idejo (predstavo) potlačil, zoofobija pa je postala t.i. vrnitev potlačenega (simptoma) te kastracijske grožnje in je stopila na mesto protiinvesticije.⁹

Tudi pri žalovanju gre očitno za hiperinvesticijo (prezasedenost) v odnosu do objekta, ki je postal odsoten oz. izgubljen. Žalovanje je značilno za zavest, iz česar lahko sklepamo, da zavest operira z gibljivo energijo, zato pride do hiperinvesticije (prezasedenosti). V predzavesti je energija vezana, v nezavednem pa je svobodna v primeru potlačitev pa tudi vezana na določeno predstavo v obliki protiinvesticij.

Na koncu je treba poudariti še Freudovo idejo o aparatu (sprva samo nevronske, pozneje tudi psihičnem), katerega funkcija je, da energijo, ki se skozenj pretaka, drži na najnižji možni ravni. Ta aparat opravlja določeno delo, ki ga Freud različno opisuje:

- kot pretvorbo svobodne energije v vezano energijo;
- kot odlaganje praznjenja energije;
- kot psihično obdelavo praznjenja energije.

Obdelava predpostavlja, da se predstava in količina afekta oz. vsota vzbujenja opazuje neodvisno od energetske investicije posamezne predstave (kompleksov predstav), s predpostavko, da lahko vzbujenje (vzdraženje) samo teče vzdolž asociativne verige. Iz povedanega je očitni ekonomski vidik procesov premeščanja in zgoščevanja.

2. Doživljanje ugodja pri športnih igrah

V vsaki študiji o motivaciji v športu je eden glavnih motivacijskih faktorjev tudi faktor športnega užitka oz. faktor ugodja, ki ga nekateri imenujejo tudi hedonski faktor. Jasno je, da bi do takega faktorja prišli tudi brez multivariantnih metod, z deskriptivno tehniko. Nihče ne more zanikati, da predstavlja šport za športnike ugodje oz. užitek. Če temu ne bi bilo tako, bi športniki že zdavnaj opustili svojo dejavnost. Po drugi strani je

⁸ S. Freud: *Metapsihološki spisi*, SH, ŠKUC, Lj. 1987, (str. 142-149).

⁹ S. Freud: *Metapsihološki spisi*, SH, ŠKUC, Lj. 1987, (str. 115 in 142) in Mali Hans, Volčji človek, SH, ŠKUC, Lj. 1989.

teza, da šport predstavlja neke vrste organizacijo užitka nekega občestva, logična, saj človeka dobesedno obvladuje načelo ugodja. Da bi natančno razložili ekonomski vidik in etiologijo športnega užitka, bi bilo z vidika teoretske analogije smiselno vpeljati koncept etiologije nevroze. Uporabno bi bilo vzporejanje tako s t.i. prisilno (opsesivno) nevrozo oz. prisilo ponavljanja kot tudi s tesnobno histerijo, ki bi lahko imele precej stičnih točk z etiologijo športnega ugodja oz. užitka. Resnici na ljubo moramo reči, da teorije o športnem užitku nismo izpeljali iz teorije nevroze, temveč se je šele ob finalnem elaboriranju teorije športnega užitka izkazalo, da je mehanizem obeh etiologij podoben. Mehanizma pa temeljita na naslednjih teoretskih izhodiščih.

Iz Freudovega opusa je jasno, da deček (npr. mali Hans) sumi v obstoj koitusa že pri štirih letih, četudi mu tega ni nihče povedal.¹⁰ Spoznanje o obstoju ne-celosti oz. soočenje z anatomijo spolnih (ne)organov pri deklci ga vodi v indukcijo, da tudi sam lahko postane ne-cel. Zaradi telesne majhnosti in fizične nemoči ("švohnelosti") ter iz tega izhajajoče nekredibilnosti malega dečka v primerjavi z očetom oz. moškim postane dečka strah, da bi izgubil organ ("lulček"), ki mu v njegovi avtoerotični dejavnosti kot erogena cona in vir ugodja toliko pomeni (tudi v smislu identitete). Deček v svojih bojzenskih predstavah predpostavlja, da ga lahko fizično močnejša oseba (v največ primerih je to oče) kastrira. V realni situaciji v družini ga t.i. kastracijska bojazen oz. kastracijska pretnja (navadno s strani očeta) v takšno predstavitevno indukcijo nenehno napeljuje. Dečkova fantazmatska želja, ki bi jo lahko opredelili kot "početi nekaj z materjo," po možnosti "tisto, kar počne z materjo oče", je izjemno investirana.¹¹ Drugače povedano: seksualna (nagonska) energija - libido (fantazmatsko) predstavo o "početju z materjo", ki v tem primeru predstavlja zastopstvo seksualnega nagona, dobesedno zasede oz. jo investira z libidinalno energijo. Potencialna kastracijska pretnja s strani očeta pa mu veleva vzdržanost do matere (objekta ljubezni), kar z drugo besedo pomeni nerealizacijo izjemno investirane nagonske pobude - koitusa, ki ima (zaradi (pra)fantazmatske izpolnitve) že status želje. Energetski potencial se tako ne sprazni, in pride do nekakšnega libidinalnega zastoja v predstavi (pri zastopniku spolnega nagona) "početja z materjo". Zastopstvo nagona - koitus ("početi nekaj z materjo") dokončno funkcijo dobi šele za nazaj - po vnzajski (retroaktivni) potrditvi (takrat, ko deček izve za obstoj koitusa; prej je to le slutil). Tudi (mega)funkcija penisa kot (avtoerotičnega) organa, ki ob draženju prinaša ugodje, pri tem postane vnzajaska. Deček pri štirih letih seveda (nezavedno in predzavestno) predpostavlja in sluti, da "lulček" vendarle nosi neko funkcijo pri "početju z materjo". Deček hkrati tudi v svojih spontanah indukcijah (pravilno) predpostavlja, da je njegov "lulček" spričo majhnosti v primerjavi z "lulčkom" očeta oz. odraslega moškega (če v družini ni očeta, mama tisto "nekaj" verjetno počne z odraslimi moškimi) ob vso kredibilnost. Deček je afektno (maksimalno investirano) hendikepiran predvsem zato, ker je njegov "lulček" v tej fazi psiho-seksualnega razvoja otroka vodilna erogena cona ter vir (samo)zadovoljitve. Ta hendikep oz. predstava je za njegovo zavest neznosna in jo Jaz potlači, kar za sabo povleče veliko psihične energije. Ta se v obliki nasprotno investicije angažira z name-nom, da obdrži potlačene vsebine - predstave (predvsem možnost kastracije in tudi hendikep zaradi majhnosti "lulčka") v nezavednem. V klasični psihoanalitični teoriji bi sicer sklepali, da protiinvesticija nastopa le v kontekstu kastracijske pretnje (grožnje). Vendar pa je iz spisa Mali Hans očitno, da ni samo kastracijska pretnja tista, ki je za dečka nevzdržna in ki sicer za potlačitev porabi največji del libidinalne energije v obliki

¹⁰ S. Freud: Mali Hans, Volčji človek, SH, ŠKUC, Lj. 1989, (str. 106, 110, 114, 115, 122).

¹¹ "Rad bi z mamo nekaj počel, nekaj prepovedanega, ne vem kaj, vem pa, da to počneš tudi ti (oče)." - S. Freud: Mali Hans, Volčji človek, SH, ŠKUC, Lj. 1989, (str. 106).

protiinvesticij. Nevzdržna je najverjetneje tudi velikost "lulčka". Lepljivost libida na nekaj univerzalnih zastopnikov spolnega nagona povzroči, da potlačitev zadane predstave, v katerih nastopajo ravno zastopniki spolnega nagona. Videti je, da so pri dečku (moškem) glavni predvsem štirje zastopniki spolnega nagona: koitus (in nanj vezana vagina - prostor, kamor "spada" penis), penis, preteči kastrator (oče-moški), ki je hkrati tudi ("pomožni") ljubezenski objekt (vendar ne v istem smislu kot mati), in mati kot čisti in prvi ljubezenski objekt. Zaradi specifikke infantilnih potlačitev postane prilepljenost libida na te zastopnike trajna in se kot vrnitev potlačenega preko nadomestnih tvorb (simbolov) simptomatsko perpetuira skozi celo življenje. V skladu s prvo zadovoljivijo pa determinira tudi željo. Potlačitev, ki na eni strani zadane predstavo, na drugi pa povleče za sabo energetsko investicijo, je v nadaljnjem življenju (kot vir energije) izkoriščena za tvorjenje nadomestnih tvorb - simbolov kot vrnitev potlačenega, ki jih z določenega vidika lahko imenujemo simptomi. V klasični psihoanalitični terminologiji so v obliki patološke verzije značilni za nevrose, za nekatere druge človekove dejavnosti pa predstavljajo simptome, vendar ne v patološkem smislu (spodrsrljaji, naključne zmote v govoru, dejanjih, slišanju, branju...). Teh v normalnem besedišču sicer ne obravnavamo in ne razumemo kot simptomov, kar je s teoretskega vidika velika škoda. Mnogo družbenih fenomenov bi se nam skozi optiko simptoma (kot simbolne izpolnitve želje) predstavilo v popolnoma drugačni luči.

3. Šport je nastal zaradi ženske

Ob tem, kar smo do sedaj povedali, ne moremo prezreti aluzije, ki šport obravnava kot derivat in simptom libida. Šport moramo po vsem tem gledati skozi optiko simptoma kot nezavedne izpolnitve želje. Investicija psihične energije v šport in praznjenje (sproščanja - abreakcije) tega potenciala tako predstavlja za športnike novo kvaliteto, ugodje oz. užitek. Težnja po sprostitvi energetskega potenciala je konstitutivna. Gre za energetsko praznjenje, s katerim se v subjektu osvojuje tisti "zataknjeni" afekt, ki je bil prvenstveno vezan na potlačeno o. nikoli realizirano fantazmatsko predstavo "početja z materjo" in kastracijsko bojazen, ki navadno izhaja iz (kastracijske pretnje) očeta. Ključen je t.i. nezavedni spomin na travmatična doživetja v falični (ojdipalni) fazi psihične organizacije razvoja libida. Športni tekmelec je tako premeščeni oče oz. moški (ker deček predpostavlja, da tisto kar počne oče materi oz. z materjo, lahko počne katerikoli moški). Infantilna potlačena želja, sovražni impulz¹² oz. težnja po kastraciji očeta (zmagi nad očetom) je kot vrnitev potlačenega (sovražnega impulza) premeščena na zmago kot simbolično kastracijo nad športnim tekmelecem. Ker tako želene zmage nad očetom, v boju za mater kot prvim objektom ljubezni, v resnici nikoli ni bilo, so vse naslednje zmage v življenju energetsko založene z afektivno energijo, vezano na potlačitev predstav, ki so vezane na Ojdipov kompleks. Tudi športna zmaga v bistvu nadomešča tisto zmago nad očetom, ki je bila tako željena, a se nikoli ni zgodila. Športna zmaga z epistemološkega vidika ne more biti drugega kot simbolična kastracija seksualnega konkurenta, ki jo prepoznamo po afektivnem navdušenju, stanju evforije in vzhičenosti. To je temelj športnega ugodja oz. užitka. Boniteta športne zmage seveda ni prvi objekt ljubezni - mati, kot bi bil po prafantazmatskem imaginarnem scenariju v t.i. "psihični realnosti" v slučaju, če bi deček likvidiral očeta, ampak njegov ponovno najdeni ljubezenski objekt, zakoniti naslednik - ŽENSKA. Ta boniteta je v falični fazi nastopila v prafantazmi kot izpolnitev želje, v

¹² "Ta sovražni impulz do ljubljene osebe je tisti, ki ga zadane potlačitev." - S. Freud: Metapsihološki spisi, SH, ŠKUC, Lj., 1987 (str. 117).

odrasli dobi pa nastopa bodisi v obliki zavestne (predzavestne) ali (pri določenih tipih športnikov z močnimi ponotranjenimi normami in močno racionalizacijo) nezavedne fantazme. Navidezno spontan imaginarni scenarij fantazme je v temeljih vezan na izpolnitev želje po ženski kot ponovno najdenem ljubezenskem objektu in je delno vezan na družbeno-kulturni trenutek, v katerem se vselej ve, kaj fascinira žensko oz. kakšna je za moškega privilegirana pot do ženske želje. Zmagovalec je vedno prepoznan kot subjekt, ki ima privilegij v ženski želji. Atributi zmagovalcev pa so po definiciji falozirani.

Zaradi infantilnih interpretacij "lulčka kot majhnega in nepotentnega" v povezavi z opcijo premagljivosti in kastracije postane v športu (in ne samo v športu) vnzajsko (retroaktivno) marsikak senzorni dražljaj nadomestek oz. simbol penisa - FALOSA.

Protiinvesticija, ki je lahko tudi karakterna lastnost (t.i. potlačevalci), je pomemben teoretski pojem, saj iz nje lahko izpeljemo t.i. sublimatibilni del libida (prostogibljava investicijska energija). Predstave (včasih pa tudi (pra)fantazme), ki so nasičene z energetsko tenzijo, vezano na zastopnike spolnega nagona, težijo v skladu z načelom ugodja k sprostitvi (abreakciji). Ker jim načelo realnosti to onemogoča, energija ostaja in se kopiči do neznosnosti. Zato te predstave doleti potlačitev. (Nagon sam ni nikoli potlačen!) Potlačitev odtegne prvotno energijo predstave (umik investicije) zato, da se ta predstava lahko obdrži v nezavednem. Sistem Pzv-Zv bo na mesto predstave, ki je bila potlačena, po logiki asociativne povezave preko procesov zglaševanja in premeščanja in v sinergiji s še nekaterimi drugimi obrambnimi mehanizmi, slej ko prej (preko vrnitve potlačenega) našel nadomestne tvorbe, ki bodo imele latentni karakter. To pomeni, da moramo te nadomestne predstave sprejeti kot šifrirane in jih tako tudi prevesti iz manifestne v latentno formo, ki nam edina lahko kaj sporoči. Interpretacija sanj in interpretacija nevrotskih simptomov je analogna interpretaciji določenih družbenih fenomenov (npr. šport, umetnost, kajenje, nacionalizem...). Za teoretsko razumevanje določenega družbenega fenomena je nujno sprejeti predpostavko o dihotomiji neke družbene forme - manifestne in latentne. Cilj teh nadomestnih tvorb - simbolov je vedno isti: zadržati potlačene vsebine konstantno v nezavednem. Po definiciji je nezavedna želja neuničljiva in konstitutivni del libidinalne ekonomije. Če zavestno fantazmo (dnevno sanjarjenje) razumemo kot izpolnitev nezavedne želje, potem moramo v tem kontekstu vpeljati teoretsko novost - latentno (nezavedno) fantazmo, ki zadovoljuje željo zgolj na nivoju psihične realnosti. Po tej logiki npr. kajenje ne bi bilo kajenje, temveč dojenje, doseganje gola ali koša bi bilo koitiranje itd. Energija, ki se neprestano troši za vrsto obrambnih mehanizmov, ki manifestno formo šifrirajo v latentno, se hkrati tudi neprestano producira in je nikoli ne zmanjka. Utrjevanje simbolnih procesov pomeni večjo energetsko sproščanje in zato tudi večja ugodja in užitke. Psihična realnost nek manifestni senzorni dražljaj asociativno prepozna kot zastopnika spolnega nagona, ki v bistvu vseskozi "preži", da bi se v fizični realnosti preko procesa vrnitve potlačenega tudi udejanil. Ko se udejani, se v zavesti udejani skozi optiko manifestnega, v psihični, latentni realnosti pa udejanjanje povleče za sabo sprostitve različnih (infantilnih) tenzij - t.i. zataknjenih afektov.

Konstrukcija nekaterih športnih panog oz. iger (kot tudi npr. "iznajdba" kajenja) je seveda le simptomatski odraz infantilne gonske slutnje¹³ "početja z materjo", ki dobi dokončno koitusno konotacijo in polnoinvestirano energetsko obeležje šele ob spoznanju o obstoju koitusa. Nastanek gola, koša in raznih odprtih (lukenj - npr. pri golfu,

¹³ "S tem, ko bi mu (malemu Hansu) pripovedovali o obstoju vagine in koitusa, bi potrdili njegove 'gonske slutnje' ter nerešeni ostanek tako še malo zmanjšalo in napravilo konec pritisku njegovih vprašanj." - S. Freud: Mali Hans, Volčji človek, SH, ŠKUC, Lj., 1989, (str. 122).

biljardu, nenazadnje pa tudi nastanek cilja v obliki "vrat") je seveda projekcija investirane želje po koitusu. Celotno športno dogajanje lahko pojmuje kot specifično akcijo.¹⁴ Ko je deček, ki še ne ve za koitus, soočen z golom, košem, športno zmago, mišicami, močjo itd., jih sčasoma "vnazajsko" (retroaktivno) asociativno simbolizira z zastopniki spolnega nagona in nanje postopoma prilepi libido v obliki energetske investicije.¹⁵ V primeru, ko otroci entuziastično trenirajo košarko, nogomet in podobne športne igre, bi teoretsko lahko govorili o t.i. libidinalnem zastoju, ki je sicer značilen za nevroze in psihoze. Atributi športnih iger (gol, koš...) jim predstavljajo latentne nadomestne tvorbe za (omenjene štiri) infantilne seksualne zastopnike. Realizacije športnih akcij že same po sebi (kot nezavedne latentne fantazme) predstavljajo ugodje, če se to dogodi med športno igro¹⁶ - simbolično kastracijo (med igro košarke, roko-meta, nogometa...), pa seveda prihaja do sumativnih efektov, pri čemer investicija psihične energije postane pomnožena - hiperinvestirana. Ta pozitivna hiperinvesticija je kot mehanizem podobna hiperinvesticiji, ki jo je Freud teoretsko razdelal pri konverzivnih hysterijah (npr. pri zoofobiji malega Hansa), le da ima tam investicija negativen predznak in se odraža v neugodju oz. strahu - fobiji. Očitno pa ima v športu pozitiven predznak, ki se odraža v evforičnem navdušenju. (Negativno investicijo, ki botruje neugodju, poznamo seveda tudi pri športu - tako v normalni kot v "hiper" obliki; npr. predštartna anksioznost - trema in "hiper" žalost ob (odločilnem) športnem porazu.)

Ko deček preide v genitalno fazo psihoseksualnega razvoja pa se t.i. latentna fantazma - simbolizacija energetske okrepi (investicija se poveča) zaradi sumativnih efektov. Želja po koitusu z žensko kot ponovno najdenim ljubezenskim objektom je namreč (predzavestno) investirana že sama po sebi kot (zaradi načela realnosti) izrinjeni (Ne potlačeni!) zastopnik seksualnega nagona. Občutenje orgazma (bodisi z žensk v koitusu ali kako drugače, bodisi masturbacijsko) verjetno še dodatno poveča energetske investicije.¹⁷

Etiologija športnega užitka ima neke generalne paradigme, vendar pa so evidentne tudi individualne razlike. V športu je ogromno sadističnih in mazohističnih vzgibov, ki verjetno delno odstopajo od univerzalnega modela (npr. zapostavljen otrok bo postal neznošno tekmovalen, ker bo vsak športni tekmeč po premestitvenem in zgostitvenem asociativnem algoritmu predstavljal (simboliziral) npr. brata, ki sta mu mati in oče, po njegovem egoističnem imaginarnem scenariju, namenjala več pozornosti oz. ljubezni kot njemu...).

Pričujoči diskurz predstavlja ekonomske temelje za teorijo občutenja športnega užitka pri moških. Posredno je tako legitimizirana tudi provokativna teza, da je "šport nastal zaradi ženske". Polemika okrog dileme, ali je človek po naravi biseksualen ali heteroseksualen, je v kontekstu te teorije irelevantna. (Je pa še kako bistvena, če človek po naravi ni biseksualen.) Če se bo morda nekoč odkrilo, da obstajajo genetske razlike v samem konceptu libida, kar bi pomenilo, da moški libido instiktivno ve oz. sluti, da bi tisto "nekaj" moral početi s pripadnikom nasprotnega spola - žensko (ne glede na pri-

¹⁴ Ta izraz je uporabljal Freud do leta 1905.

¹⁵ Priznati je treba, da so nekateri dečki zelo kmalu (v analni fazi pri dveh letih) soočeni z metanjem žoge na koš in ta gibalni akt enostavno ponavljajo. Pri tem znajo zelo "uživati", čeprav za njih ne moremo predpostavljati, da poznajo vlogo lulčka in ne poznajo koitusa. Če ne obstaja instiktivna slutnja koitusa, bi lahko njihovo ugodje oz. početje interpretirali s Freudovim konceptom t.i. prihranka energije.

¹⁶ "Športna igra" v tem primeru pomeni tekmovanje, v katerem nekdo zmaga, nekdo pa zgubi.

¹⁷ V tem spisu je evidentna aluzija, da v etiologiji športnega užitka igrata ključno vlogo Ojdipov kompleks in kastracija. Ta infantilna doživetja pa bi v sami etiologiji morda lahko celo zamenjali, če bi dokazali, da je ključni faktor športnega užitka zgolj predzavestna (moška) težnja (ki nastopi šele v genitalni fazi) po odstranitvi seksualnih konkurentov in želja po orgazmičnem koitusu z žensko. Ta namig je v tem spisu zgolj omenjen v kontekstu "sumativnega efekta".

sotnost oz. seznanitvijo s funkcijo svojega penisa), pa je šport definitivno nastal zaradi ženske (oz. zaradi instinktivnih slutenj o obstoju koitusa z žensko). Konstrukcija gola, koša in še nekaterih atributov nekaterih športnih iger bi bila v tem primeru posledica projekcije samega koncepta nagona skozi instinkt ter strukturo želje. (Dati "čuteče narasli" del telesa v "telesno odprtino - votlino" objekta, ki "naraslega" dela telesa nima (saj ima tam odprtino - votlino). Za naš diskurz pa zadostuje že sama (infantilna) dečkova slutnja, da ima "lulček" neko funkcijo pri "početju" z materjo, ki mu strukturira željo.

Interpretacija ugodja, ki ga doživlja ženska v klasični športni igri,¹⁸ v tem spisu ni podana. Etiologija ženskega ugodja je namreč v klasični športni igri precej drugačna. Tam prihajajo do izraza določeni obrambni mehanizmi, katerih temelj je verjetno v mehanizmu, ki ga je Freud imenoval "sprevrčanje v nasprotju"¹⁹ in identifikacija z moškim.

4. Zaključek

Pričujoči model športnega užitka je transferno izpeljan iz nekaterih Freudovih teoretskih izhodišč, ki jih je Freud zadržal v vseh svojih delih. Res pa je, da o tukaj predstavljenem modelu libidinalne ekonomije in transferju na šport ne moremo govoriti mimo koncepta t.i. prihranka psihične energije, ki ga je Freud predstavil že leta 1905,²⁰ vendar se k temu konceptu ni posebej vračal. Prihranek psihične energije, ki se sprošča v obliki ugodja (pri Freudu v obliki smeha pri šalajah in v komičnih situacijah), smo v tem spisu obšli. To pa ne pomeni, da pri športu ne moremo govoriti o ugodju, ki ga teoretsko lahko izpeljujemo oz. navezujemo na koncept prihranka psihične energije.

To, kar smo predstavili v pričujočem spisu, nam pomaga razumeti marsikatero nejasnost fenomena, ki mu danes rečemo šport. Jasno je, da je Ojdipov kompleks oz. kastracija temeljni kamen epistemoloških diskurzov, ki smo jih v našem primeru transferirali na šport, z manjšimi korekcijami pa bi jih lahko prenesli tudi na umetnost.

Mogoče je za nekatere bralce psihoanalitični teoretski transfer na šport neznosn, trhel in nedokazljiv (kar je splošna karakteristika psihoanalize), toda "slepa ulica", v kateri se nahaja šport na področju psihologije in sociologije, je tako "slepa", da so koristni morebitni "prividi", ki, če že drugega ne, razburkajo teoretsko javnost. Naš namen seveda ni bi tak. Rečemo lahko le, da smo vložili iskren teoretski napor, da bi se dokopali do nekaterih resnic o športu. Koliko nam je to uspelo, naj oceni bralec oz. naj to pokaže čas.

LITERATURA

- Adams, P.: Zapis o razločku med seksualnim razcepom in seksualnimi razlikami - Ženska seksualnost - Freud & Lacan, ANALECTA, Lj. 1991, (str. 121-147).
 Babin, P.: Sigmund Freud - tragična osebnost v dobi znanosti, DZS, Lj. 1994.
 Bahovec, D. E.: Anatomija je usoda - Ženska seksualnost - Freud & Lacan, ANALECTA, Lj. 1991, (str. 219-235).
 Chevalier - Gheerbrant: Slovar simbolov, MK, Lj. 1995.
 Cowie, E.: Ženska seksualnost - Freud & Lacan, ANALECTA, Lj. 1991, (str. 149-169).

¹⁸ Pod "klasično športno igro" so mišljeni vsi tisti športi, kjer se (žensko) telo ne nudi kot estetski objekt občudovanja. Izvzeti so torej športi, kot so ples, sinhrono plavanje, ritmična gimnastika... Pri tovrstnih športih je etiologija ženskega občutenja ugodja povsem specifična.

¹⁹ S. Freud: Metapsihološki spisi, SH, ŠKUC, Lj. 1987, (str. 88).

²⁰ S. Freud: Doseтка i njen odnos prema nesvesnom, MS, Bg. 1979.

- Čagran, B.: Učna motivacija osmošolcev, *Sodobna pedagogika*, 3-4, 1994.
- Day, G.: V razmislek: bodybuilding in druge zadeve, *ČKZ*, 1993, št. 162-163, (str. 201-212).
- Doupona, M.: Miscelnost o ženski v športu - izziv stroki, *Šport*, 94/4 (str. 19-20).
- Freud, S.: Primer Schreber, *ANALECTA*, Lj. 1995.
- Freud, S.: K psihopatologiji vsakdanjega življenja, *DZS*, Lj. 1975.
- Freud, S.: Metapsihološki spisi, *ŠKUC, FF*, Lj. 1987.
- Freud, S.: Dve analizi, *ŠKUC, FF*, Lj. 1987.
- Freud, S.: O vesplošni težnji po ponižanju v ljubezenskem življenju, *Eseji 4/93 (Problemi 7, I. XXXI)*, (str. 153 do 164).
- Freud, S.: Tumačenje snova (I in II), *MS, Bg.* 1969.
- Freud, S.: Tri razprave o teoriji seksualnosti, *SH - ŠKUC*, 1995.
- Freud, S.: Zaton Ojdipovega kompleksa - Ženska seksualnost - Freud & Lacan, *ANALECTA*, Lj. 1991, (str. 5-11).
- Freud, S.: Nekatere psihične posledice anatomske razlike med spoloma - Ženska seksualnost - Freud & Lacan, *ANALECTA*, Lj. 1991, (str. 12-22).
- Freud, S.: Spominjanje, ponavljanje, predelava, *Problemi 3*, 1995, (str. 43-50).
- Freud, S.: O ženski seksualnosti - Ženska seksualnost - Freud & Lacan, *ANALECTA*, Lj. 1991, (str. 23-38).
- Freud, S.: Das Unheimliche, *ANALECTA*, Lj. 1994.
- Freud, S.: O dinamiki transferja, *Razpol 9, ANALECTA (Problemi 7-8/1996)*, (str. 199-207).
- Freud, S.: Konstrukcije v analizi, *Razpol 9, ANALECTA (Problemi 7-8/1996)*, (str. 209-219).
- Freud, S.: Humor, *Problemi - Eseji*, (str. 93-96).
- Freud, S.: O posebnem tipu izbire objekta pri moškem, *Problemi - Eseji*, (str. 195-200).
- Freud, S.: Infantična genitalna organizacija, *Problemi - Eseji 1*, 1994, (str. 167-171).
- Freud, S.: Opombe o transformaciji nagonov, še posebej pri analni erotiki, *Problemi - Eseji 2/3*, 1994, (str. 97-103).
- Freud, S.: Opombe o transferni ljubezni, *Problemi 1/2*, 1995, (str. 53-63).
- Freud, S.: Prihodnost neke iluzije, *OZM*, 1996.
- Freud, S.: O fausse reconnaissance ("deja recoute") pri psihoanalitičnem delu, *Problemi 1/2*, 1995, (str. 65-69).
- Freud, S.: Michelangelov Mojzes, *Problemi - Eseji 4/5*, 1994, (str. 115-140).
- Freud, S.: Mali Hans, Volčji človek, *SH - ŠKUC*, 1989.
- Freud, S.: Končna in neskončna analiza, *Problemi 4-5*, 1995, (str. 63-94).
- Freud, S.: Predavanja za uvod v psihoanalizo, *DZS*, Lj. 1977.
- Freud, S.: Ženskost, *Delta*, 1995/1-2, (str. 139-155).
- Freud, S.: Sanje o Irmini injekciji, *Delta*, 1995/3-4, (str. 181-196).
- Freud, S.: Dosečka i njen odnos prema nesvesnom, *MS, Bg.* 1970.
- Friday, N.: Moj skrivnostni vrtiček - ženske seksualne fantazije, *Krt, Lj.* 1992.
- Friday, N.: Zaljubljeni moški - moške seksualne fantazije, *Krt, Lj.* 1993.
- Fromm, E.: Kriza psihoanalize, *CZ, Lj.* 1972.
- Fulgosi, A.: Psihologija ličnosti, *ŠK, Zg.* 1983.
- Gajgar, M.: Heglova dialektika, mesto užitka in ženske, *Delta*, 1995/1-2, (str. 130-138).
- Hamon, M.-C.: Freud in Ojdip pri deklici - Ženska seksualnost - Freud & Lacan, *ANALECTA*, Lj. 1991, (str. 83-120).
- Herlin, H.: Skrivne moči nadčutnega, *CZ, Lj.* 1982.
- Jung, C. G.: Spomini, sanje, misli, *DZS*, Lj. 1993.
- Kompare, A.: Subjekt med podobo in besedo, *ANTHROPOS*, 1995/1-2, (str. 26-38).
- Kompare, A.: Psihoanaliza je psihoanaliza, *ANTHROPOS*, 1994/4-6, (str. 129-138).
- Košiček, M in T.: Spolnost skozi stoletja, *Žepna knjiga, CZ, Lj.* 1979.
- Krek, J.: Odkod Falos?, *Problemi-Eseji 44/91*, (str. 143-151).
- Kulenovič M.: Odkrivanje nesvesnog, *Zg.* 1983.
- Lacan, J.: Seminar - Štirje temeljni koncepti psihoanalize, *CZ, Lj.* 1980.
- Lacan, J.: Še, *ANALECTA*, Lj. 1985.
- Lacan, J.: Spisi, *ANALECTA*, Lj. 1994.
- Lacan, J.: Televizija, *Problemi - Eseji 3/93*.
- Lamovec, T.: Eksperimentalni priručnik iz psihologije motivacije, emocije, osebnosti in učenje, *FF, Lj.* 1980.
- Lamovec, T.: Psihologija motivacije, *FF, Lj.* 1986.
- Lamovec, T.: Eksperimentalni priručnik za psihologijo motivacije in emocije, *FF, Lj.* 1988.
- Laplanche, J., Pontalis, J.-B.: Rječnik psihoanalize, *Naprijed, Zg.* 1992.
- Lokar, S.: Ženska v Sloveniji med Nairobijem in Pekingom, *TiP I. XXXI št. 9-10/94*.
- Lowen, A.: Bioenergetika, *NOLIT, Bg.* 1984.

- Mannoni, O.: Freud, CZ, Lj. 1986.
- Mille, J.-A.: Gospodstvo, vzgoja, analiza, - Zbornik tekstov Lacanove šole psihoanalize, DUU UNIVERZUM, Lj. 1983.
- Mitchell, J.: Feminism and Psychoanalysis, PB, NY, 1975.
- Mitchell, J.: Freud in Lacan: Psihoanalitične teorije seksualnih razlik - Ženska seksualnost - Freud & Lacan, ANALECTA, Lj. 1991, (str. 171-192).
- Musek, J.: Psihologija osebnosti, DDU, Lj. 1977.
- Musek, J.: Osebnost pod drobnogledom ZOM, 1993.
- Musek, J.: Teorije osebnosti, UEK, FF, Lj. 1988.
- Musek, J.: Simboli, kultura, ljudje, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Lj. 1990.
- Musek, J.: Osebnost in vrednote, EDUCY d.o.o., Lj. 1993.
- Petkovšek, M., Strel, J.: Vpliv šolskega okolja na dinamiko razvoja športne motiviranosti učenk in učencev osnovnih šol v RS Sloveniji, FTK, Lj., 1985.
- Petkovšek, M.: Motiviranost slovenskih visokošolcev za športno dejavnost, VŠTK, Lj. 1980.
- Petkovšek, M.: Dinamika interesov slovenskih visokošolcev za športno dejavnost: primerjava motivacijske strukture študentov, ki se z različno aktivnostjo ukvarjajo s športom, VŠTK, Lj. 1981.
- Petkovšek, M.: Faktorska struktura motivov, ki usmerjajo dijake v športno aktivnost (seminarska naloga), FFK, Lj. 1975.
- Petkovšek, M.: Odnos slovenskih visokošolcev do telesne kulture, TK, 1983/3, (str. 21-23).
- Petkovšek, M.: Razlika v strukturi športne motiviranosti študentov športnikov in nešportnikov, TK, 1983/2, (str. 35-37).
- Petrovič, K., M. Doupona: Sociologija športa, FŠ, Lj. 1996.
- Petrovič, K.: Kriza sodobnega vrhunškega športa, TK, 1983/3, (str. 38-39).
- Petrovič, K.: Sociologija telesne kulture, VŠTK, Lj. 1981.
- Petrovič, V. Jerotič: Psihodinamika i psihoterapija neuroza, Nolit, Bg. 1985.
- Praček, A.: Povezanost socialno-demografskih značilnosti učenk in učencev osmega razreda osnovnih šol Pomurja z njihovimi motivi za športno dejavnost in odnosom do šolske telesne vzgoje, FŠ, Lj. 1992.
- Proje, S., Rajtmajer, D.: Analiza zanimanja srednješolcev za športno gimnastiko, Šport, 1991/2-3, (str. 56-59).
- Reich, W.: Sexpol, Krt, Lj. 1983.
- Reich, W.: Spolna revolucija, Naprijed, Zg. 1985.
- Reich, W.: V funkciji orgazma, Biblioteka spaljenih knjiga, Bg. 1983.
- Rink, I.: Telesna vzgoja kot zdrava alternativa avstroogrske pedagogiki, Šport, 1990/1-2, (str. 34-35).
- Rose, J.: Ženska seksualnost: Jacques Lacan in Ecole Freudienne - Ženska seksualnost - Freud & Lacan, ANALECTA, Lj. 1991, (str. 121-147).
- Rose, J.: Ženska in njeno nelagodje - Ženska seksualnost - Freud & Lacan, ANALECTA, Lj. 1991, (str. 201-218).
- Rutar, D.: Telo in oblast, DAN, Lj. 1995.
- Rutar, D.: Psihologija skozi psihoanalizo (X. del) - George Herbert Maed, ANTHROPOS, 1995/1-2, (str. 39-53).
- Rutar, D.: Psihologija skozi psihoanalizo (VII. del) - Podobe telesa, ANTHROPOS, 1994/1-3, (str. 105-120).
- Rutar, D.: Psihologija skozi psihoanalizo (VI. del) - Psihologija je bistveno ego psihologija, ANTHROPOS, 1993/3-4, (str. 83-94).
- Rutar, D.: Razprava o Onem (od psihoanalize do psihologije in nazaj) doktorska disertacija, FF - Oddelek za psihologijo, Lj. 1990.
- Rutar, D.: Psihologija skozi psihoanalizo (IX. del) - Zakaj je teorija potrebna?, ANTHROPOS, 1994/4-6, (str. 140-149).
- Saksida, I.: O namišljenih očetih in prevaranih ljubimcih, ČKZ, 1993 št. 162-163, (str. 99-113).
- Sam, A.: Lepotice i zvijeri, Promograf, Pu. 1991.
- Smirnof, V.: Psihoanaliza deteta, Kultura, Bg. 1970.
- Škerl, B.: Splošna antropologija, Lj. 1948.
- Šugman, R., J. Šturm, H. Berčič: Šport, Telesna kultura, 1987/2, (str. 17-20), (I. del).
- Šugman, R., J. Šturm, H. Berčič: Šport, Telesna kultura, 1987/3, (str. 22-24), (II. del).
- Šugman, R.: Šport, njegov kratak zgodovinski oris v svetu in pri nas, FF, Lj. 1991.
- Švab, A.: "Enake ali različne?", Teorija in praksa 34, 4/97, (str. 644-653).
- Tepperwein, K.: Visoka škola hipnoze, Prosvjeta, Zg. 1982.
- Tušak, M. in M.: Izbrana poglavja iz psihologije športa za trenerje, Lj. 1994.
- Tušak, M. in M.: Psihologija športa, FF, Lj. 1994.
- Van Fleet, J. K.: Skrita moč osebnosti, Tangram, Lj. 1992.
- Vodeb, R.: Manifestna in latentna struktura športno-motivacijskega prostora pri 14-letnikih, magistrska naloga, FŠ, Lj. 1995.

- Zagore, M.: Določanje latentne strukture motivacije za športnorekreativno dejavnost pri ženskah, TK 85/3.
Zbornik: Delta - revija za ženske študije in feministično teorijo, letnik 1, 1-2, 1995.
Zbornik: Delta - revija za ženske študije in feministično teorijo, letnik 1, 3-4, 1995.
Zbornik: Delta - revija za ženske študije in feministično teorijo, letnik 2, 1-2, 1996.
Zbornik: Delta - revija za ženske študije in feministično teorijo, letnik 2, 3-4, 1996.
Zbornik: Sub-psihiatrične študije, ČKZ, št. 138-139, let. XIX, 1991.
Zbornik: Psihoanaliza in kultura, DZS, Lj. 1981.
Zbornik: Ženska seksualnost - Freud in Lacan, ANALECTA, Lj. 1991.
Zbornik: Gospostvo, vzgoja, analiza - Zbornik tekstov Lacanove šole psihoanalize, DDU Univerzum, Lj. 1983.
Zbornik: Filozofija skozi psihoanalizo, DDU Univerzum, Lj. 1984.
Zbornik: Od ženskih študij k feministični teoriji, ČKZ, Lj. 1993.
Zbornik: Želja in krivda, ANALECTA, Lj. 1988.
Zupančič, M.: Razvojna analiza nekaterih konceptov psihoanalitskih in kognitivnih teorij moralnega razvoja glede na testno vedenje - skupne dimenzije moralno psihičnih enot, doktorska disertacija, FF, Lj. 1990.
Žižek, S.: Zgodovina in nezavedno, CZ, Lj. 1982.